

12. starptautiskais seminārs *Latviešu raksti un raksti Baltijā 16.–19. gadsimtā – pētniecības aktualitātes un problēmas*

2022. gada 14. janvārī Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātē notika 12. starptautiskais seminārs „Latviešu raksti un raksti Baltijā 16.–19. gadsimtā — pētniecības aktualitātes un problēmas“. Starpdisciplinārajā seminārā piedalījās pētnieki, kas stāstīja par saviem jaunākajiem atradumiem un pētījumiem. Savus darbus prezentēja zinātnieki, kas pārstāv Latvijas, Lietuvas, Polijas, Krievijas un Zviedrijas augstskolas un pētniecības iestādes. Tā kā koronavīrusa pandēmija joprojām nav rimusies, seminārs tāpat kā iepriekšējā gadā notika tiešsaistē. Gan rīkotāji, gan dalībnieki jau ir pieraduši pie tiešsaistes sarīkojumiem, tāpēc seminārs ritēja raiti, starpgadījumu gandrīz nebija. Arī dalībnieku skaits bija nedaudz pieaudzis. Kā runātāji vai klausītāji semināram kopā bija pieslēgušies 45 dalībnieki no vismaz piecām ārvalstīm, kā arī no dažādām vietām Latvijā.

Seminārā tika nolasīti 13 referāti. Īpaša uzmanība bija veltīta pētnieciskajā aprītē atgrieztajam latviešu luterāņu baznīcas rokasgrāmatas *Letisches Vade mecum* 1671.–1673. gada izdevuma vienīgajam zināmajam pilnīgajam eksemplāram, kas tagad glabājas Turaidas muzejrezervāta krājumā. Konvolūts nozīmīgs ar K. Firekera dziesmu pirmajiem publicējumiem, ar H. Kleinšmita *Lattweefcho Pataro=Ghramatas* pirmizdevumu, kā arī citu tekstu izdevumiem.

Semināru iesāka **Ernesta Kazakēnaite** (*Kazakēnaitē*, Viļņa), kura referātā „Atkalatrastā 1671.–1673. gada Vidzemes luterāņu rokasgrāmata un tās izdevēja priekšvārds“ pastāstīja, kā pamanījusi informāciju par izdevuma atrašanās vietu, kā sazinājusies ar Turaidas muzejrezervātu un parūpējusies, lai konvolūts atkal taptu plašāk zināms. Tāpat referātā uzmanība bija veltīta grāmatas priekšvārdam, kā arī Latvijas Valsts vēstures arhīvā esošajiem

dokumenti, kas izgaismo dažus rokasgrāmatas 1671.–1673. gada izdevuma rašanās aspektus.

Turaidas muzejrezervāta galvenā krājuma glabātāja **Līga Kreišmane** (Turaida) nolasīja referātu „Grāmatu kolekcija Turaidas muzejrezervāta krājumā. Tās izveide un retumi“, kurā iepazīstināja ar to, kad un kādos apstākļos radusies muzeja grāmatu kolekcija. Īpaši atzīmējama ir bibliotekāra un arhīvista Aleksandra Jansona (1916–1991) loma vairāku retumu, tostarp 1671.–1673. gada rokasgrāmatas eksemplāra, nonākšanā Turaidas muzejā.

Literatūrvēsturniece **Māra Grudule** (Rīga) iepazīstināja ar „Kristofa Fīrekera dziesmu korpusu 1671. gada dziesmu grāmatā“. Tajā ar iniciāļiem C.F. ir apzīmēti 64 teksti, to starpā 23. psalma atdzejojums, dažādu vācu dziesmu tulkojumi, kā arī 10 dziesmas, kas varētu būt oriģināldzejojumi. Professore atzīmēja dziesmu, to uzbūves un stila daudzveidību, kas raksturo Fīrekeru kā latviešu garīgās dzejas aizsācēju.

Pētera Vanaga (Rīga / Stokholma) referātā „Kristofa Fīrekera dziesmu ortogrāfija 1671.–1673. un 1685. gada Rīgas rokasgrāmatās“ uzmanība bija pievērsta Fīrekera dziesmu rakstības atšķirībām divos Rīgas luterāņu rokasgrāmatas — 1671.–1673. un 1685. gada — izdevumos. Salīdzinājums rāda, ka autentiskāka un konsekventāka ortogrāfija ir ievērota agrākajā izdevumā. Tādējādi tieši tajā ir meklējami Fīrekera iespiesto tekstu ortogrāfijas principi, kā arī dažas saglabājušās iezīmes no nedaudz atšķirīgās rokrakstos lietotās Fīrekera ortogrāfijas.

LU Baltu filoloģijas maģistra studiju programmas studentes **Justīne Bondare, Agute Klints, Klinta Mellupa, Anete Ozola, Juta Valdmane** (Rīga) bija sagatavojušas „Ieskatu Heinriha Kleinšmita *Lattweefcho Pataro=Ghramatas* pirmizdevumā (1672)“. Tajā tika aplūkotas šīs Turaidas konvolūta daļas teksta rakstības, morfoloģijas, sintakses un leksikas īpatnības. Sākotnējā analīze liecina, ka Kleinšmita valoda un rakstība seko Georga Manceļa iedibinātajai tradīcijai, taču tai ir arī vairākas savdabības, kas Manceļa tekstos nav sastopamas. Izdevums neapšaubāmi ir pelnījis plašāku un pamatīgāku iedziļināšanos.

Semināra otro daļu iesāka **Everita Andronova** (Sanktpēterburga / Rīga) ar referātu „*Iht ka ar weenu Wahrdu (und ihffe.) Dres1682_SBM 3423*“. Referente turpināja iepriekšējā seminārā aizsāktu tēmu, raksturoja G. Dreseļa 1682. gada katehismu, tā avotu — J. Brēvera vācu katehismu, kā arī atšķirības starp abiem tekstiem. Vairāk uzmanības tika veltīts tulkošanas

paņēmieniem — metafrāzei, parafrāzei un imitācijai. Dreseļa katehismā vieglāk pamanāmi ir tulkošanas paņēmiņi, kas raksturīgi rakstu valodai — kalkētas konstrukcijas, vārdu secība teikumā, leksiskie aizguvumi, neadaptētas īpašvārdu formas. Par runātās valodas klātbūtni var liecināt locījumu formu lietojums blakus acīmredzamai vācu valodas prievārdu konstrukcijai, kā arī plašs verba divdabja formu lietojums.

Anta Trumpa (Rīga) runāja par „Bībeles terminu *apgrēcība* un *apgrēcināt* semantiku cauri gadsimtiem“. Aplūkojusi abu vārdu nozīmi dažādos avotos, pētniece nonāca pie secinājuma, ka Bībelei raksturīgā vārda *apgrēcība* lietojumam Mateja evaņģēlija 18. nodaļas tulkojumā no 1575. gada līdz mūsdienām redzama Mārtiņa Lutera Bībeles tulkojuma ietekme. Arī vārds *apgrēcināt* attiecīgās Bībeles tulkojuma vietās saglabāties līdz jaunākajiem izdevumiem, kaut, iespējams, mūsdienu lasītājiem vārda nozīme ne vienmēr ir īsti skaidra.

Anna Frīdenberga (Rīga) savā referātā „Daži jaunākie šķirkļi *Latviešu valodas vēsturiskajā vārdnīcā*“ aplūkoja leksēmu *zīme*, kā arī vairākus no tās atvasinātus vārdus un to nozīmi 16. un 17. gadsimta rakstos. Avotu materiāls rāda, ka šo vārdu semantika ir ļoti daudzveidīga. Īpaši plašs ir no vārdiem *zīmot* un *zīmēt* atvasināto priedēkļverbu (*apzīmot*, *iezīmot*, *iezīmēt*, *nozīmēt* u. c.) lietojums. Dažādās šo verbu nozīmes saistītas ar pamatvārda *zīme* nozīmēm, — ‘iezīmēt, apzīmēt’, ‘dot zīmi’ u. c. Avoti sniedz liecību arī par to, kā veidojusies verba *zīmēt* mūsdienās parastākā nozīme.

Jolantas Višņohas (*Wisnioch*, Viļņa / Varšava) referāts „Vēlējuma izteiksmes formas latviešu valodā 17. gs. valodniecisko un reliģisko darbu autoru lietojumā“ bija veltīts šo darbības vārdu formu aprakstam piecos latviešu valodas gramatiskos darbos, tāpat arī G. Manceļa, H. Ādolfija, K. Fīrekeru un E. Glikas latviešu tekstos. Savāktais materiāls rāda, ka Manceļa darbos vēlējuma izteiksmes dsk. personu formās izmantotas vienīgi galotnes ar *-a-*, resp. *-ah-*. Šajā ziņā Manceļa darbiem vistuvākās ir Rēhehūzena un Dreseļa gramatikas. Ādolfija/Fīrekeru tekstos kondicionāla dsk. personu formās dominē galotne ar *-u-*, tomēr retumis gadās arī pa kādai galotnei ar *-a-*. Šie dati sakrīt ar Ādolfija gramatikas materiālu. Glika Bībeles tulkojumā vēlējuma izteiksmes dsk. formās abās personās izmantotas gan galotnes ar *-a-*, gan ar *-u-*, kaut galotnes ar *-u-* ir pārsvarā. Abas galotnes lietotas pamīšus, nereti pat viena teikuma ietvaros. Veidojot kondicionāla formu sistēmu, Gliks iet roku rokā ar Fīrekeru un Ādolfiju. Visiem reliģisko tekstus

autoriem kopīgs ir ļoti precīzs velējuma izteiksmes vsk. un dsk. formu galotņu šķīrums. Galotne *-u* ar trīs izņēmumiem lietota vienīgi vienskaitlī un dsk. 3. pers. formās. Dsk. 1. un 2. pers. formās visi autori konsekventi lieto daudzskaitļa galotnes ar *-u-*, *-a-*, resp. *-ah-*. Atgriezeniskajiem vārdiem visos 17. gs. rakstu avotos vsk. un dsk. 3. pers. formās lietota galotne *-ohs*. No nedaudziem piemēriem gramatikās un tekstos var secināt, ka dsk. 1. un 2. pers. formai arī ir speciālas galotnes 1. *-amohs/-amees*, 2. *atohs/-atees*.

Everitai Andronovai seminārā bija vēl viena prezentācija. Referātā „*Tas/ kas jau sen=dienīnam pirmos laikos gaidīts*: SENIE 20 gados“ viņa pastāstīja par to, kā veidojies un attīstījies latviešu valodas seno tekstu korpusi SENIE (<http://senie.korpuss.lv/toc.jsp>). Kopš 2021. gada notiek pāreja uz vienotu korpusu platformu *NoSketchEngine* (<http://nosketch.korpuss.lv/#open>), kur arī SENAJIEM būs jaunas meklēšanas iespējas. Savukārt līdzšinējā vietnē šobrīd nekas mainīts vai papildināts netiek. Nākotne rādīs tās likteni, taču būtu vērtīgi saglabāt vienuviet jau esošos faksimilus un indeksus. Referātā tika arī pieminēts, ka nupat elektroniski publicēta E. Andronovas, R. Siliņas-Piņķes un A. Trumpas sastādītā „Latviešu valodas seno (16.–18. gs.) tekstu valodniecisko pētījumu bibliogrāfija (līdz 2019. gadam)“ (<https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/56911>), kas būs ļoti noderīga seno tekstu pētniekiem un studentiem.

Semināra trešās daļas referātos tika aplūkoti 18. un 19. gadsimta latviešu rakstu vēstures jautājumi. Vispirms **Pauls Daija** (Rīga) pievērsās „Kristofa Reinholda Girgensona (1752–1814) darbu vācu avotiem“. Galvenā uzmanība bija diviem darbiem — *Stahfti, pafakkas, dfeefmas un mihklas* (1823) un *Robinsons Kruhfiņfch* (1824). Ja otrajam oriģinālu ir norādījis tulkotājs pats — tas ir J. Kampe (*Campe*), tad pirmās grāmatas daudzdu tekstu avotu noskaidrošana prasījusi vairāk pūļu. Tulkoto autoru vidū ir tādi vācu dzejnieki un rakstnieki kā G. A. Birgers (*Bürger*), J. V. L. Gleims (*Gleim*), M. Klaudiuss (*Claudius*), E. fon der Reke (*Recke*), A. F. E. Langbeins (*Langbein*), A. fon Kocebū (*Kotzebue*) un citi. Autoru un tekstu izvēle liecina, ka Girgensons ir domājis ne tik daudz par savu lasītāju izglītošanu, bet par literatūras kā sava veida izklaides radīšanu.

Poznaņas Universitātes profesore **Nikole Nau** (*Nau*) referātā „*Bišu grāmatiņa Kurzemes un Latgales latviešu valodā 19. gs. sākumā: reģionālas atšķirības un citu valodu ietekme*“ salīdzināja divas savstarpēji saistītas grāmatas — K. Launica (*Launitz*) *Bißchu=gramatiņa jeb ihßa un ßkaidra*

Pamahzißchana no bittehm un bißchu kohpßchanaß (1803) un J. Akeleviča (*Akielewicz*) *Eysa mociba ap audzieyszonu biszu* (1832). Pirmās pamatā ir Prūsijas autora D. Zetegasta (*Settegast*) *Das Wahre und Nützliche in der Bienenzucht* (1798), bet J. Akelevičs ir pārcēlis latgaliski K. Launica darbu. Referentes mērķis, salīdzinot abus tulkojumus, bija veikt koloniālo valodu ietekmes salīdzinājumu divās latviešu rakstu valodās. Analīze liek domāt, ka vācu valodas ietekme lejaslatviešu rakstu valodā ir spēcīgāka, nekā poļu valodas iespaids — latgaliešu jeb augšlatviešu tekstā. Pēdējā daudzējādā ziņā šķiet tuvāka runātai tautas valodai.

Pēdējo referātu seminārā nolasīja **Renāte Siliņa-Pinķe** (Rīga) — „Par personvārdiem G. F. Stendera un K. K. Ulmaņa vārdnīcās“. Referente bija apkopojusi materiālu no četrām 18. un 19. gadsimta vārdnīcām — G. F. Stendera *Entwurf eines lettischen Lexici* (1761) un *Lettisches Lexikon* (1789), K. K. Ulmaņa *Lettisches Wörterbuch. Erster Theil. Lettisch=deutsches Wörterbuch* (1872), kā arī K. K. Ulmaņa un G. Bražes *Lettisches Wörterbuch. Zweiter Theil. Deutsch=lettisches Wörterbuch* (1880). Avotu salīdzinājums ļauj izdarīt šādus galvenos secinājumus: visu vārdnīcu personvārdu saraksti struktūras ziņā ir identiski; abās 19. gs. vārdnīcās parādās jauni vācu šķirkļavārdi, apmēram divreiz lielāks latviešu personvārdu formu skaits (ap 430 pret ap 210), norāde uz atšķirībām starp oficiālo vārdu un ikdienas lietojumu. Nedaudz atšķirīgi ir arī vārdnīcās lietotie ortogrāfijas principi.

Semināru noslēdza vēl vairāki jautājumi un diskusijas. Kopīgais secinājums bija, ka aizvadīta darbīga un auglīga diena. Vērtīgi bijuši ne tikai nolasītie referāti, bet arī savstarpēja apmaiņa ar dažādām norādēm un padomiem, kas dod iedvesmu un ļauj turpināt un padziļināt veco rakstu pētniecību no dažādiem aspektiem.

Pēteris Vanags

Latvijas Universitātes

Humanitāro zinātņu fakultāte

Baltu valodniecības katedra

Visvalža iela 4a, LV-1050 Rīga, Latvija

pvanags@latnet.lv